

PETŐFI ÉS KORA

Szerkesztette Lukácsy Sándor és Varga János. Bp. 1970. Akadémiai K. 705 1.

Tizenhárom széles ívű tanulmányt ölel magába ez a Petőfi évtizedét, az 1840-es évek fejlődését „mélyfúrások”-kal vizsgáló tanulmánykötet. A bemutatásra kerülő anyag gazdagságát csak fokozza, hogy az értekezések témaköre is igen sokrétű. Társadalomtörténeti, pontosabban történeti szociográfiai elemzések éppúgy helyet kaptak benne, mint a politikai történet, irodalomtörténet, sajtótörténet, művelődéstörténet stb. fontos, eddig homályban levő problémái. A szerkesztők és a szerzők fő célja az volt, hogy elsősorban a kort, amelyből Petőfi életműve felmagasodott, világítsák át tanulmányaikkal, azaz a talajt forgassák meg, melyből költőnk életművének gyökérezete éltető nedveit nyerte.

Törekvéseik a lényegyet illetően sikerrel jártak, a sokszáz lapos vállalkozás csupán egyetlen lényeges ponton kelt bennünk hiányérzetet. S ez Petőfi költészete. A kötetben ugyanis ezzel egyetlen tanulmány sem foglalkozik. Maguk a szerkesztők erről bevezetőjükben így szólnak: a tanulmánykötetnek „az életmű, Petőfi költészete jobbára határain kívül rekedt”. Így igaz ez, sajnos, s e fogytékosságot az elért — alább tárgyalásra kerülő — szép eredmények sem másítják meg, még kevésbé az az érv, amellyel azután mentgetni próbálják: „Petőfi politikus volt.” Ez az állítás ugyanis csupán egy is köztösző közbeiktatásával állja meg a helyét, s akkor sem szabad szem elől téveszteni, hogy *mindenekelőtt költő volt*: politikai tevékenysége semmiképpen sem választható el az utóbbtól. Ami pedig a szerkesztői „magamentsége” végső argumentumát illeti, amikor arra hivatkoznak, hogy Petőfi politikai szerepléséről eddig még egyetlen monográfiát sem írtak, ezt az állítást a tanulmánykötet megjelenése óta közreadott alkotások, elsősorban Fekete Sándor és Pándi Pál munkái, végképp meghaladták tették.

A kötet legizgalmasabb darabja olyan kérdést elemez, amelyik voltaképp a hazai társadalmi tudományok mindegyik ága számára tanulságos: Vörös Károly *Petőfi és a pesti kispolgár* című tanulmánya a költő közönsé-

gének, híveinek és népszerűsítőinek, költészete bázisának kiletét deríti fel. A közeget, amelyik Petőfi művét „életre hívta”, s amelyre ez a mű elsősorban hatott. Egykorú olvasóinak tábora természetesen rendkívül sokféle rétegből tevődött össze, de legfontosabb része vitathatatlanul az a társadalmi elem volt, amelyet általában „pesti nép”-nek szokás nevezni. E nép létét és tudatát vizsgálja meg közelebbről Vörös Károly — s tanulmánya oly következtetésekre is módot nyújt, amelyek Petőfi életművén is túlmutatnak.

Fejtegetéseinek alapvető felismerése: a XIX. század folyamán az irányadó nemesi polgárosodás mellett a rendiségen kívülálló, az iparos-kereskedő-honoratior rétegek, nemkülönben a jómódú paraszti tömegek polgári fejlődését, polgári tulajdonossá válását is számitásba kell vennünk. E felfelé törekvő rétegekben látja — teljes joggal — a születő kapitalizmus egyik fő tényezőjét, mint ahogy abban is igaza van, hogy e kispolgárosodási folyamat semmivel sem bomlasztotta kevésbé a feudalizmust, mint a birtokos nemesség akkor végbemenő polgárosodása. A rendiség kapcsait feszegetve e korszakban kiterjedt rétegek ébrednek rá önállóságuk, kezdeményező erejük és sajátzerőségük tudatára, s a társadalom arculatának e megváltozása természetesen mélyen kihat a felépítmény, a kultúra, az irodalom egész belső tagozódására is.

Elemzéseihöz hozzáténném, hogy e réteg ekkor már az irodalomnak nemcsak élvezése, de formálása szempontjából is számottevő: a húszas-harmincas évek reformellenzéki irodalmának oly fontos alkotói, mint Toldy Ferenc és Czuczor Gergely, utóbb Henszlmann Imre és Erdélyi János, Vajda Péter és Tánccsics Mihály is innen kerülnek ki, hogy a divatlapok szerzőgárdájáról, a Pílvax köréről stb. ne is beszéljünk. E rétegek szociális közérzetét különben épp az irodalom: nevezetesen *A falu jegyzője* két klasszikus regényalakjának, Violának, de különösen Tengelyi Jánosnak alkata, emberi habitusa tükrözi legkifejezöbben. S ehhez még csak annyit, hogy e rendiségen kívülállóknak Pesten tömörülő

része volt az, amelyik már 1819-ben vöröstre tapsolta a tenyerét Kisfaludy Károly színműveinek nézőterén; amelynek körében élve s általa is támogatva szerkesztette az említett író híres úttörő zsebkönyvét, az *Aurórát*; ösztönzéseik nélkül sem a *Tudományos Gyűjtemény*, sem a *Hasznos Mulatságok*, sem a *Rajzolatok*, sem a *Regélő* nem jött volna létre, mint ahogyan Vajda Péter, az első fővárosi újságíró is, lapjait, folyóiratait jórészt e réteg számára szerkesztette. Nemcsak Petőfi életművének gyors sikere mögött kell tehát — mint arra Vörös Károly találóan rámutat — a pesti kispolgárság inspirációit látnunk, de reformkori irodalmunknak egész rohamos fejlődéséve mögött is.

Az irodalomtörténeti tanulmányok a kötetben Fekete Sándor *Petőfi pályakezdése és a német drámai irodalom* című értekezésével kezdődnek — utóbb *Petőfi romantikájának forrásai* címmel megjelent kötete első részével. Mint ahogy a költő színészeivel kapcsolatosan általában, úgy ezúttal is egy sor ismeretlen vagy elfelejtett színpadi alkotásról mutatja ki, hogy fontos részüket volt Petőfi eszméinek és esztétikájának formálásában. Ki emlékszik ma már például Karl Holtei német író *Babérfa és koldusbot*, Ernst Raupach *Korszellem* vagy éppen Kotzebue *Kisvárosiak* című darabjaira, amelyek pedig Petőfi költészetfelfogásának alakító elemeit szolgáltatták? Fekete Sándor végső következtetései megalapozottak: a Petőfi-karakter morális formálói közt ott voltak e színpadról megismert hősök is, s a francia forradalom későbbi tanulmányozása ezen már nemigen változtatható. Előiskola volt ez későbbi forradalmi öntudatosodásához, költői-politikusi magára ébredéséhez.

Fejtegetéseit mindössze néhány szemponttal egészíteném ki. A sorsharag nyomása, amelyet Holtei és ifjú Petőfi egyaránt felpanaszoltak, alapmotívuma a kor egész német drámai irodalmának, s ennek kihatásaképpen Kölcseytől kezdve központi elv a reformkor irodalmában, irodalomkritikai eszméikedésében is. Sőt, szerintem Petőfi éppen azért érzett rá oly erőteljesen a Holtei-mű eszméiségének hozzá közel álló voltára, mert a „sors” kategóriájával különböző művekből már előtte alighanem megismerkedett. Ami viszont Raupach művét illeti: a „korszellem” terminus a kor egyik legkedveltebb jelszava volt, s nem is csupán a negyvenes években, de már sokkal régebben: E. M. Arndt *Geist der Zeit*-je (1806) óta a magyar irodalom is tele van e „Zeitgeist”-fogalom különféle — főleg liberális-romantikus tendenciájú) — magyarázataival. Raupach is tehát nem annyira elindított, mint inkább kielevezett-tudatosított egy Petőfiben nyilván már élő eszmei sugallatot — maga Fekete is hangsúlyozza, hogy csak *Trivialromantiker* volt! —, a kor átlagos

német eszmei anyagát popularizálta ő. S végül: bizonyosak lehetünk-e Fekete Sándor ama tételében, hogy „1834-től 1844-ig, több mint egy évtizeden át a legdöntőbb, s egyre fokozódó hatást a színpad világa gyakorolja a fiatal Petőfire”? Nem az irodalom, s nem is a politika, főképp pedig az élet, a társadalmi valóság, amelyet vándorlásai, hanyattatásai során megismert?

A költő irodalmi vezérségével foglalkozik a következő két irodalomtörténeti tanulmány. Martinkó András *Petőfi útja a győri Hazánkhoz* címmel azt a kérdést elemzi, amelyet már sokan feltettek, de kielégítő választ rá nem adtak: mi készítette — sikerei csúcsán! — a régóta Pesten alkotó Petőfit egy vidéki laphoz csatlakozásra? Martinkó azt bizonyítja hatalmas filológiai apparátussal, hogy Petőfi Győr felé fordulása, a *Hazánkhoz* csatlakozása 1846 végén nem a laptól, s főleg nem annak szerkesztőjétől, Kovács Páltól indult ki, hanem évek óta tartó és fokozódó érdeklődés eredménye volt. A szempontokkal, amelyekkel ezt az érdeklődést igazolja, egyet kell értenünk: Győr szabad királyi város volt, erős polgársággal, a polgári progresszió erős támasza, a radikális fiatalok gyűjtőhelye, eleven művelődési, irodalmi mozgalmak székhelye stb., ahol sem a konzervatívizmusnak, sem a nemesi liberalizmusnak nem volt bázisa. Egyetlen vonatkozásban viszont vitatkoznom kell Martinkó Andrásal: Petőfi aligha csak a romantika örökségként akarta főként az írókat megszervezni. (88.) Az író nálunk a reformkorban nemcsak vészt, romantikus prófétát jelent, de mindenekelőtt viszonylag önálló és független egzisztenciát, szabad társadalmi karaktert, olyat, aki független a rendiség kötöttségeitől — aki épp a romantikus irodalmi eszmék és eszmények (eredetiség, teremtő ihlet, zseni-elv stb.) alapján eleve felül áll a kor szociális kötöttségein, így nyilvánvalóan könnyebben megnyerhető a társadalmat változtató radikális törekvéseknek.

Kevesebb jót mondhatunk a Petőfi irodalmi vezérségével foglalkozó másik tanulmányról. Míg Martinkó András mintaszereű alapos-sággal végezte munkáját, addig Imre Lajos *Petőfi második felső-magyarországi útja* címmel csupán a felszint karcolatja. Tizenhárom napnak, az 1847. június 1—14. közti időszaknak történetét megelevenítve inkább bizony csak leírja, mint elemzi, inkább rendszerezi, mint értékeli ezt az utazást. Az *Úti levelek Kerényi Frigyeshez* című remekműről például csupán verszegény tartalmi kivonatokat ad, illetve a benne előforduló tárgyi vonatkozásokat filológiai magyarázatokkal látja el, a mű mélyrétegeibe viszont alig ereszkedik. S főképp az alkotás esztétikai értékelésének-elemzésének mellőzését kell hiányolnom. Némely részletét olvasva olyan érzésem támadt, mintha a szerző egy kritikai kiadás jegyzet-

anyagát olvasztotta volna össze közlő-narratív előadás formájában.

Emellett a részletkérdésekben egész sor tévedésre bukkanunk. Nem áll például az, hogy Petőfihez hasonló egzisztenciájú embernek e korban nem volt lehetősége külföldi utazásra. (145.) Éppen ez az a korszak, amikor már a plebejus származású írók is utaztak, pl. Vajda Péter, Erdélyi János, Táncsics stb. Imre Lajos szerint csak az utazott a reformkorban, akit „valami szent megszállottság” hajtott. (145.) S Petőfibről vajon ez hiányzott?! S ugyan miért lett volna tőle — mint a tanulmány szerzője állítja — „merőben idegen” a külföld? Elhamarkodott kijelentés továbbá „nyárspolgári város”-nak nevezni Göttingát. (152.) Vác — amelyet úti leveleiben Petőfi vele összehasonlít — csakugyan az volt, de Göttinga, a legkiválóbb európai kultúrcentrumok egyike? A világhírű Georgia Augusta-egyetemmel, a neohumanizmus központjával, a német reakció elleni nagyszerű harcával, a „göttingai hehek” nevezetes antimonarchikus küzdelmével? Ugyanúgy az sem érthető, milyen alapon minősíti a szerző az egész múlt századi Gömör megyei értelmiséget „sok tekintetben zseniális”-nak?! (155.)

Ami Petőfi és Tompa összezördülését illeti e felső-magyarországi úton, a Tizek Társasága vezérének nem csupán a „saját szempontjából” volt igaza Tompával szemben (165.), hanem elvek és morál, politikai gondolkodás és esztétikai törekvés — vagyis meggyőződésének szilárd logikája szempontjából is. Tompa Mihály egyszerűen nem ismerte fel, vagy nem akarta felismerni, hogy Petőfiék mit akarnak, hogy mi az *Életképek* ifjú társulásának lényege, s ezen nem változtat sajnálatos lelki bajainak megannyi fennálló ténye sem. Az utazás summázatának pedig vajmi kevés az a megállapítás, hogy Petőfi „... Irodalmi szervezkedéseinek, társulatokat toborzó, barátságokat építő tevékenységének politikai indítékai vannak.” (213.) Ez ugyanis róla szólva manapság középiskolai evidenciászám-ba megy.

Elmélyültség, kutatói odaadás és főleg tárgyismeret terén ugyancsak összehasonlíthatatlanul színvonalasabb a kötet utolsó irodalomtörténeti tárgyú írása: Kiss József *A Nemzeti Dal egykorú fordítói és fordításai* című tanulmánya. Némileg rokon Vörös Károlynak a pesti kispolgárság szerepét feltáró összefoglalásával — ha nem is témájában, de gondolati anyagában. A forradalom ébresztő énekének címben megjelölt fordítói, Petőfi költészetének első német nyelvű átültetői ugyanis rendre a pesti kispolgárság egyik jelentős csoportjából, a zsidó újságíró értelmiségből kerültek ki, amelyet osztályhelyzete, társadalmi létének bizonytalansága s így a demokratikus-radikális eszmék iránti szükségszerű

rokonszenve közelített nagymértékben Petőfi és a márciusi ifjak köréhez.

Kiss József munkája — folytatva Petőfi német visszhangjára vonatkozó sok éves kutatásait — arról tájékoztat, hogy a *Nemzeti Dal*, negyvennyolc márciusának méltán híres szellemi fermentuma a magyar szöveg ki nyomtatása után már néhány órával német fordításban is a tömegek elé került, majd a következő napokban számos más német nyelvű változat is napvilágot látott. Mindez pedig a szóban forgó réteg tagjainak, Dux Adolfnak, Zerffi Gusztávnak, Friedländer Náthánnak stb. műve volt. Kiss József elemzéseiből kitűnik, hogy a nagy március azoknak is (például Zerffi Gusztávnak) felszínre hozta jobbik énjét, akik azelőtt opportunistá helyezkedésből éppenséggel főbb támadói közé tartoztak Petőfinek és a progresszív törekvéseknek. A kor teljes — és a maga egészében eddig szinte ismeretlen! — német nyelvű hazai sajtójának átbúvárlása nyomán a tanulmány szerzője nemcsak Dux és Zerffi pályaképét rajzolja meg körültekintően, de a zsidó értelmiség érdemi jelentkezését is a hazai nemzeti műveltség formálói között.

Ha egy tanulmánykötet a reformkor gondolkodását, szellemi mozgalmait kívánja megközelíteni, úgy a gondolat gyilkosa, a szellemi mozgalmak állandó gátja — a *cenzúra* semmiképp sem hiányozhat témái közül. Két sajtó- illetve cenzúratörténeti tanulmány is helyet kapott tehát a gyűjteményben, s mindkettő az 1840-es évek politikai eszmélkedésének rejtett fontos vonatkozásába világít be. Kossuth javaslata volt egykoron, hogy adják ki egyszer a *cenzúra törléseit* — a fenyegetettség, a szűklátókörűség és nevettségesség e sajátos keverékét. Kovács Magda tanulmánya *Fejezetek a cenzúra reformkori történetéből* címmel most — legalábbis részben — valóra váltotta a kossuthi óhaját: közreadta a fennmaradt kefeleenyomatok alapján a *Pesti Hírlap* cenzúratörleseit. E húzásokkal, törlésekkel válik igazán teljessé Kossuth nagyhatású lapja, hiszen a cenzor rendszerint az elvi tanulságokat sommázó passzusokat húzta ki, rendszerint a cikkek poénját ítélte elhagyandónak. Más nem lett a *Pesti Hírlap* iránya, tendenciája, de több és kerekesebb mindenestre. Méltán szokás ezt az orgánomot a negyvennyolchoz vezetőd út mérföldkövének tekinteni. A most feltárt részletekkel együtt igazán az: a közölt szövegek az olvasók szellemét izzították, az eltöröltek viszont a szerkesztő és a szerzők lelkében végezték el ugyanazt.

Nem kevésbé meggondolkodtatóak azok a tények, amelyeket Kovács Magda Táncsicsnak a cenzúrával való szakadatlan összeütközéséről feltár. Mostanában ugyanis megélték a Petőfi eszmei forrásairól, az *apostol* hősnéinek modelljéről folytatott viták. E tanul-

mány adalékai — főképpen az, hogy a Tán-
csics ellen folytatott hajza 1842-től kezdve
végtelenen kiéleződött — újra meggyőznek
arról, hogy Buonarroti, Babeuf és mások
esetleges sugallatai mellett a Petőfi környe-
zetében élő és ható példakép, Tán-
csics Mihály ösztönzéseire (hogy a reformkor más nagyjait
ne is említsük!) *legalább annyira* érdemes oda-
figyelnünk.

Olyan művel foglalkozik a másik sajtó-
történeti dolgozat is, amelyet sokáig Tán-
csics munkájának tartottak. Az *Anti-ürbérváltság
megjelenésének története* címmel Hermann Éva,
a Lipcsében élő kutató drezdai levéltárakban
végzett nyomozásai alapján világítja meg a
híres röpirat előállítását — folytatva 1965-
ben, Lipcsében megjelent *Die Buchstadt
Leipzig und ihre Rolle bei der Vorbereitung
der bürgerlichen Revolution von 1848 in Un-
garn* című, nagyszabású monográfiáját. Tan-
ulmányának legértékesebb része az, amely-
ben Otto Wigandnak, a kiváló kiadónak
a társadalmi haladás érdekében végzett tevé-
kenységét tárgyalja — már csak azért is,
mivel ennek átfogó értékelésével még a német
történetírás is adós. Kár viszont, hogy nem
tér ki a röpirat szerzőségével kapcsolatos
kérdésekre, s nem vizsgálja meg a nem alap-
talan feltételezéseket, melyek szerint a rö-
pirat Tán-
csics kezétől származik. Némely pon-
tokon zavart érzek az elvi minősítésekben is.
Így abban, hogy Hermann Éva szerint ná-
lunk csak a radikálisok akartak gyökeres
polgári átalakulást, a liberálisok nem. Ez nem
áll: Kossuth, Eötvös, Szalay stb. liberálisok
voltak 1848 előtt, s ugyancsak előharcosai
e gyökeres polgári átalakulásnak. A szóban
forgó röpirat ezzel szemben nem volt pusztán
radikális — mint ő nevezi (291) —, hanem
forradalmi szellemű produktum: aki Magyar-
országon 1846-ban az összes jobbágyszolgál-
tatást minden kárpótlás nélkül, egycsapásra
el akarta törölni, az bizony forradalmár volt
a javából . . .

A legtöbb újat (és a legegyszerűsebben
színvonalasat!) a történészek nyújtják a
kötetben, jóllehet az ő írásaik nem mindig
kapcsolódnak Petőfi alakjához vagy életmű-
véhez. Mint például Trócsányi Zsoltnak A
„vad gróf” portréjához című tanulmánya, ahol
a téma, a „vad gróf”, azaz Teleki Sándor
erdélyi országgyűlési szereplése csupán annyiban
érinti költőnket, hogy Teleki ekkor már
baráti köréhez tartozott. E barátság viszont
teljesen kivülesik Trócsányi munkájának
tematikáján. Nem hibáztatásként állapítom
meg ezt, csupán tényként, hiszen a tanul-
mány egész felépítésén érződik, hogy Erdély
történetének egyik legjobb szakértője írta:
apparátusa, forráskezelése oly agyályosan
precíz, hogy a hiányos országgyűlési naplók
ellenére is apró részletekbe menően rekons-
truálni tudja az 1846/47. évi erdélyi ország-

gyűlés harcainak alakulását, s benne Teleki
Sándornak kiemelkedő szerepét. Ez utóbbi
nemcsak azért hasznos, mert lemosza a „vad
gróf”-ról a fékezhetetlen tréfacsínáló egyol-
dalú megítélését, hanem azért is, mivel e
szerep és pálya a magyar és román progresz-
zió nélkülözhetetlen összefogását példázza
— összefogást, amelyet 1848—49-ben mind-
két fél nacionalizmusa oly károsan zavart
meg.

Ha Trócsányi írása témájával üt el a
gyűjtemény karakterétől, Spira György vál-
lalkozását a feldolgozás módja különbözteti
meg. A *nagy nap* címmel egyetlen sorsdöntő
huszonnégy óra, március tizenötödike pesti
történetét rajzolja meg — a jelenleg fellelhető
forrásoknak nem annyira feltárása, mint
inkább rostáló kritikai összefoglalása alapján.
Műve műfaját tekintve voltaképp történeti,
esszé: a szerző objektív „tárgyilagos” előadás,
értekező fejtegetés helyett inkább ábrázol és
megjelenít — az egykorú emlékezésekből,
memoárokból és különféle irattanyagokból
nem csupán merítve, de azoknak anyagát az
írói átélés és formálás szűrőin mintegy alkotó
módon újjá is teremtve. A „nagy nap”-ról
eddig rendelkezésre álló kútfőkhöz képest
esszéjében viszonylag kevés az új elem, illetve
ismeretlen történeti mozzanat, ám annál
értékesebb az egymásnak sokszor ellentmon-
dó feljegyzéseknek szelekciója, az egykorú
valóság szigorú hűségű, ugyanakkor az ironia,
a pátosz és főleg a narratív-fabulázó történet-
szöveg eszközeit élvezetes módon alkalmazó
életre keltése.

Spira György tanulmányát önállósága
ellenére is szinte folytatja, országos horizon-
túvá szélesíti Varga Jánosé, a jobbágykérdés
egyik legjelesebb hazai szakértőjéé, aki annak
a versnek sorsát és hatását elemzi itt, amelyik
március tizenötödike eredményeitől elvlaszt-
hatatlan. Petőfi *Dicsőséges nagyurak* című
szatirikus költeményének értelmezése több
szempontból is megszívlelendő tanulságok-
kal kecsegtet. Először is — magától értetődő-
en — azért, mivel azt a nagyerejű eszmei
energiaforrást állítja középpontba, amelyet
a vers az úri rend reakciós mesterkedései
ellenében jelentett. Másodszor azért, mert a
verssel kapcsolatos szorongás, a híresztelések
keltette pánik s általában a parasztság irá-
nyában megnyilvánuló félelem széles körű
bemutatásával érzékletesen tanúsítja, hogy
az érdekegyesítés politikája és ideológiája a
liberális nemesség számára túlnyomórészt
saját érdekeinek egyesítését jelentette. Hogy
a történelem fordulópontjain a nemzeti
eszme, a nemzeti egység céljai és indítékai
mindig másodlagossá váltak az alapvető
osztályérdek diktálta elhatározások mögött.

Leginkább azonban azért revelálóak Varga
János fejtegetései, mivel belőlük világosan
kirajzolódik Petőfi politikusi arca, karaktere.

Az, hogy távolról sem volt afféle szektás összeesküvő, tömegektől elszakadt, az adott feltételekkel és lehetőségekkel nem számoló konspirátor, mint ahogy azt az újabb Petőfi-irodalom egy része próbálja beállítani, hanem önnön törekvéseit mindig a realitások alapján kívánta érvényesíteni. Akinek képmását Varga János itt megrajzolja, az barátainak tanácsára előbb elégeti a *Dicsőséges nagyurak* című verset, majd amikor már terjesztik, a Rendre Ügyelő Választmány felelősségre vonásakor kijelenti, hogy példányait meg fogja semmisíteni: vagyis *forradalmár létere sem* ellensége az evolucionista megoldásoknak, nem kívülről s főleg nem *felülről* kívánja a népet boldogítani. Cselekvéseiben épp a népforradalmi vezető moralitásának felemelő megnyilatkozását lehet értékelnünk: forradalmárét, akit tudja, hogy az embereket emberek és emberség nélkül felszabadítani nem lehet.

Mindezek ma már aranyigazságszámbe menő megállapítások, lehet mondani: közhelyek. Petőfinek és körének azonban a társadalmi tudat elmaradottságát a forradalom folyamatában napról napra számításba kellett vennie. A kötet befejező mindhárom tanulmánya szabadság és szükségszerűség e kollízióját elemzi más és más történeti anyagon — rávilágítva arra, hogy ha Petőfi s követői a rendiség örökségéről csak rövid időre is megfeledkeztek, úgy azonnal keserű tapasztalatok jutottak osztályrészükül.

Közvetlenül egy lapbetiltás történetét adja elő Urbán Aladár *A Marciusius Tizenötödike sajtópere* című munkája. Közvetetten viszont jóval többet: a sajtótörténeti alapozású értekezés az összefüggések feltárása során a negyvennyolcas politikai történetnek, közelebbről a Batthyány-kormány politikájának bemutatásává szélesedik. Középpontjában az a kérdés áll, hogy a kormány, minekutána 1848. május 19-én célzatosan kiszivárogtatta a király szökésének hírért, miért rendelt el már másnap a hirt azon melegeben közlő *Marciusius Tizenötödike* ellen vizsgálatot, miért tiltotta be a lap terjesztését? Urbán Aladár érvei meggyőzőek: nem csupán a baloldal, Petőfi körének sajtója ellen való fellépés volt-lehetett az indítók, hanem inkább az a lavírozó egyensúly-politika, amelyet Batthyányék, illetve a liberális nemesség más vezérképviselői is, a nagyobb önállóság s az udvar Budára hozatala érdekében ekkor folytattak. A nemesség ingadozó kételkedését sokatmondóan dokumentálják a tanulmányíró által a fővárosi levéltár közigazgatási iratai közt felfedezett akták, amelyek bevilágítanak Nyáry Pál, Pest megyei első alispán különös szereplésébe. Eppen ezért nem ártott volna jobban elmélyedni Nyárynak jellemzésében: a Pest megyei alispán, utóbb a Honvédelmi Bizottmány

alelnöke, ha képességek, látókör stb. terém nem közelítette is meg a liberális nemesség másik vezető egyéniségét, Pulszky Ferencet, a politikai megnyilatkozások „rugalmassága” terém osztozott vele. Nyáry arnyaltabb portréja e nemesség 1848–49-es szereplésének jobb megértését segítené elő.

A rendiség következményeinek továbbélését érteti meg velünk Mezősi Károly tanulmánya, mely az oly sokat emlegetett szabadszállási kudarcot, Petőfi pályájának egyik fordulópontját deríti fel. Nagy érdeme a tanulmánynak, a nemrégien elhunyt kutató utolsó nagyobb munkájának, hogy közelről világítja át a Kiskunság társadalmi talaját, s felfedezi, hogy az ominózus választáson rendre azok játszanak irányító szerepet, akik azelőtt a költő apjának vagyoni bukásával végződő perben a leghatékonyabban közreműködtek. Mezősi Károlynak sikerült megtalálnia a választási jegyzőkönyvet, amelyek a visszaélésekre vonatkozólag perdöntő dokumentum: kezdve onnan, hogy benne Petőfi neve elő sem fordul (mintha nem is indult volna jelöltként!), egészen addig, hogy a teljesen törvénytelen kitalásban maga a közigazgatási felsőbb hatalom, a kiskun kerület kapitánya is tevőleges szerepet vállalt.

Az odaadón végzett filológiai felderítő munka azonban nem társul mindig a tanulmányban kellő elvi biztonsággal: Mezősi Károly ideológiai megítélései időnként bizonytalanok. Így nem tartom valószínűnek, hogy Petőfit pusztán a maga népzévi elhivatottságába vetett hite készítette arra, hogy követjelöltként fellépjen (535.) — sokkal inkább időszerű politikai törekvések, társadalomformáló aktivitásvágy vezette. S az sem meggyőző, hogy az országyűlésen a magyar republika megvalósítása érdekében akart volna eredményesebben küzdeni (535). Petőfi nem kergetett soha légvárat; republikánus volt, de tudta, hogy annak megvalósítása 48 tavaszán — nyarán még nem időszerű (1. 1848. május 27-én kelt hirlapi cikkét!). A Batthyány-kormányt konzervatívnak nevezni (536.) éppúgy erős túlzás, mint a centralista *Pesti Hirlapot* (uo.) — legfeljebb Petőfi világnézetéhez képest voltak azok. Vasvári 48-as cikkeiben sehol sincs oly megállapítás, amelyet a tanulmány szerzője egyetértőleg belőlük kiolvas (555.): az ifjú forradalmár sohasem vélte azt, hogy a nép nem számottevő tényező. Csupán arról írt, hogy a nemzet még nem tart ott, ahol a forradalmi ifjúság — s ez nagy különbség!

Művelődés- és ideológiatörténetünknek egyik legelhanyagoltabb pontja a *márciusi ifjak* munkásságának kutatása. 1849, de különösen 1867 után az általuk képviselt forradalmiságnak agyonhallgatás volt az osztályrésze. Ezért hézagpótló, hogy ismereteinket róluk a tanulmánykötet az egyik legérdeme-

sebbnek, Lukács Sándornak, Győr nemzetgyűlési követének, a szabadságharc hadfelszerelési kormánybiztosának, népszerű nevén „Győr Robespierre”-jének kimerítő portréjával gazdagítja. Szerzője, Balázs Péter szinte a semmiből alkotta meg értekezését, elsőként rekonstruálva szakirodalmunkban a harminckét éves korában emigrációs hányattatások áldozatává lett márciusi ifjú pályaképét. Nyilván a felfedezés láza okozta annak egyes túlzásait. Lukács Sándor hőse volt 1848–49-nek, de győri szereplésének Petőfi pesti és országos jelentőségével való összevetése csak aránytézést eredményezhet (652). Hasonlóképpen azt az a megítélése, hogy Lukácsot szocialista eszmék vezérelték, amikor kormánybiztosként korlátozta az iparosok jövedelmét (674.). A márciusi ifjak gazdasági téren még nemigen haladták meg a liberalizmus ideáit — a társadalom és a politika terén voltak ők forradalmárok.

Remélhetőleg kitűnt e tanulmányok ismeretése során, hogy a *Petőfi és kora* jóval

több a benne foglalt értekezések összegenél: költőnk és kora vonatkozásában nemcsak nagyméretű ismeretlen anyagot tár fel, de még nagyobbat mozgat meg, méghozzá akként, hogy általa igen sokszor emlékeztet a korszak fehér foltjaira, a tennivalókra. Szerzőinek névsora viszont másra is figyelmeztet. Arra, hogy aggodalmat keltően csökken azoknak a száma, akikkel a Petőfi- és a reformkor-kutatás során a jövőben számolhatunk. A tizenhárom tanulmány szerzője közül a megjelenés óta kettő már nem él, s a többiek között is alig találunk fiatal kutatót. A reformkor- és Petőfi-kutatásnak maholnap erősen megfogyatkozik az utánpótlása. Dienes András és Mezősi Károly kutatási szenvedélye csakugyan pótolhatatlan, de nem kevésbé pótolhatatlan kár lenne az is, ha e szenvedély példája fiatal irodalomtörténészeinkben nem keltene fel hamarosan a folytatás, a meghaladás, a továbbbonyolódás vállalkozó elszántságát.

Fenyő István

CSANDA SÁNDOR: BALASSI BÁLINT KÖLTÉSZETE ÉS A KÖZÉP-EURÓPAI SZLÁV RENESZÁNSZ STÍLUS

Bratislava 1973. Madách K. 350 l.

A Balassi költészete iránti egyre intenzívebb érdeklődés egyik új, érdekes produktuma Csanda Sándor jeles szlovákiai irodalomtörténész kötete. Eckhardt Sándor eléggé nem méltányolható teljesítménye a Balassi-életmű feltárásában és interpretálásában jobbra életrajz-centrikus volt, bár számos irodalom-központú tanulmányt is írt a költőről. Az utóbbi évtizedekben a kutatás érdeklődése a költői életmű jellege felé fordult. Ebben az áramlatban képvisel érdekes színt a Csanda Sándor Balassi-könyve. Az újabb kutatások eredményeit és probléma-feltevéseit (természetesen Eckhardt idevonatkozó tanulmányainak megállapításait is) próbálja Csanda polemikusan továbbvinni, Balassi költészetének jellegét összemerve a közép-európai szláv reneszánsz líra jellegzetességeivel.

Csanda kötete főként Balassi költészetének a cseh és szlovák, valamint a lengyel reneszánsz költészettel való összevetésével ad új megfigyeléseket. Az összehasonlítás segítségével Balassi költészetének néhány eredeti sajátosságára sikerül fényt derítenie. Balassi költészete, általános jellegét tekintve, elvontabb karakterű, mint pl. Kochanowski költészete. Balassi nem ír közvetlenül soha kora társadalmi, történeti kérdéseiről, Kochanowski azonban programszerűen. Ugyanakkor Balassi csak magyarul írja verseit, míg

Kochanowski latinul is. Kochanowski közvetlenebbül és szembetűnőbben kapcsolódik az antik költészethez és mitológiához, Balassi viszont csak mérsékeltebben. Kochanowski hangvételben közvetlenebb, Balassi patetikusabb. Annak ellenére, hogy Balassi lírájának képrendszerében domináló a szerelemmel, udvarlással kapcsolatos képek szerepe, de csak az ő szerelmi költészetére jellemző a vítézi életből merített költői képek alkalmazása. Mint Csanda vizsgálataiból kiderül: ez sem a XVI. századból fennmaradt cseh és szlovák szerelmi énekekben, sem a lengyel reneszánsz költészetben nem figyelhető meg.

Az eltérések, különbségek mellett Csanda természetesen bemutatja a Balassi és Kochanowski, valamint a cseh és szlovák reneszánsz szerelmi költészetben megfigyelhető rokon mozzanatokot is.

A könyvének gerincét kitevő elemzés Balassi költészetéről már jóval problematikusabb, fejtegetései sokszor vitára, ellenvetésre készítetők. Főként módszertani szempontból. Terjedelmes fejezetekben foglalkozik Balassi versformáival, versszerkezeteivel, szóképével, költői frazeológiájával. Balassi költői eszközeit számos vonatkozásban bőséges (és nemegyszer terjengős) példatárral illusztrálja, de úgy, hogy az egymásután következő példák tömege és a fejtegetések közötti összhangot vagy egyensúlyt megteremténé. Kü-